

Anna Milewska-Młynik

"Syberia w historii i kulturze narodu polskiego", red. Antoni Kuczyński, Wrocław 1998 : [recenzja]

Niepodległość i Pamięć 8/1 (17), 241-244

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

kach Polaków i Rosjan brak zaufania, brak szczerości i podejrzliwość. Książka *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, będąca rezultatem obiektywnych, prawdziwych, wszechstronnych i pogłębionych badań, wnosi istotny, pozytywny wkład we wzajemne stosunki dwóch słowiańskich narodów — Polaków i Rosjan.

Nie można nie zgodzić się z opinią Antoniego Kuczyńskiego, że temat „Syberia w historii i kulturze narodu polskiego” nie jest jeszcze w pełni wyczerpany, że polscy i rosyjscy uczeni w swoich przyszłych badaniach ujawnią nowe aspekty i wątki, odsłonią niezbrane karty. Udział w badaniach różnych specjalistów — historyków, etnologów, politologów, psychologów, socjologów — niewątpliwie wzbogaci temat o nowe odkrycia. Wydaje się, że słabo dotychczas naświetlony dalekowschodni aspekt tej problematyki powinien spowodować wzmożone zainteresowanie uczonych rosyjskiego Dalekiego Wschodu.

N. I. Dubinina
z jęz. rosyjskiego tłum. Jerzy Wągorzki

* * *

Ośrodek Badań Wschodnich przy Uniwersytecie Wrocławskim ma znaczące osiągnięcia w dziedzinie rozwoju i popularyzacji wiedzy o Polakach przebywających w rosyjskim, a następnie radzieckim imperium. Obok działalności naukowej podejmuje ważne przedsięwzięcia edytorskie i rozwija współpracę z zagranicznymi placówkami specjalizującymi się w podobnej problematyce.

Ta właśnie działalność wydawnicza zasługuje na szczególne wyróżnienie. Pod patronatem Ośrodka ukazał się bowiem cykl staropolskich opisów Syberii, biografie wybitnych badaczy tej krainy, reprinty monografii Zygmunta Librowicza i Michała Janika, jak też wspomnienia ofiar radzieckich represji, publikowane w serii „Biblioteka Zesłańca”. Warto dodać, że wszystkie te książki, niezależnie od merytorycznego przygotowania autorów, posiadają walor naukowy, gdyż zawierają bogate komentarze, przypisy i aneksy, które z jednej strony weryfikują podawane fakty, z drugiej zaś osadzają je w szerokim kontekście historycznych wydarzeń.

Doceniając potrzebę podsumowania aktualnego stanu badań nad polską obecnością na rozległych obszarach zauralskich, Ośrodek organizuje konferencje poświęcone tematyce wschodniej. Pierwsze sympozjum odbyło się w 1994 roku we Wrocławiu i w Bagnie. Nosiło ono tytuł „Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność”, zaś wygłoszone tam referaty wkrótce doczekały się publikacji. W 1997 roku, dzięki inicjatywie kierownika Ośrodka Antoniego Kuczyńskiego miało miejsce kolejne ważne wydarzenie naukowe, jakim było spotkanie przedstawicieli różnych dziedzin wiedzy specjalizujących się w problematyce syberyjskiej. Ta międzynarodowa konferencja, zorganizowana w dniach 30 czerwca–3 lipca na Uniwersytecie Wrocławskim i w Wyższym Seminarium Duchownym Salwatorianów w Bagnie, została poświęcona różnym aspektom polsko-syberyjskich kontaktów na przestrzeni wieków. Wzięli w niej udział, obok naszych uczonych, badacze z Rosji, Białorusi i Ukrainy, co umożliwiło skonfrontowanie ocen różnych zjawisk przez ludzi wywodzących się z obszarów naznaczonych innym rodzajem doświadczeń dziejowych.

Uczestnikami konferencji byli historycy, etnografowie, geolodzy, badacze dziejów Kościola i literaturoznawcy. Interdyscyplinarny charakter sympozjum okazał się bardzo owocny dla gruntowniejszego poznania polsko-syberyjskich stosunków. Pozwolił bowiem na wszechstronne naświetlenie problemów przez uczonych specjalizujących się w różnych dziedzinach wiedzy.

W niespełna rok później merytoryczna dokumentacja sympozjum została opublikowana w książce noszącej tytuł *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*.

Ten obszerny, pięknie wydany tom stanowi kolejną cenną pozycję w edytorskim dorobku Ośrodka Badań Wschodnich. Zawiera bowiem najnowsze ustalenia dokonane przez wybitnych znawców tematu, przedstawione tu w formie studiów problemowych i monograficznych.

Redaktor naukowy tomu Antoni Kuczyński napisał we wstępie, że Syberia w historii i kulturze narodu polskiego odegrała dramatyczną, a zarazem wszechstronną rolę. Powyższe stwierdzenie znalazło odbicie w treści książki.

Ze względu na charakter naszych dziejowych doświadczeń tu również na plan pierwszy wysuwa się wątek martyrologiczny. Książka ma jednak ambicje ukazania w miarę pełnego obrazu syberyjskiej rzeczywistości. Dlatego też znalazły się w niej opracowania poświęcone cywilizacyjnej, naukowej i politycznej aktywności Polaków na Wschodzie. Zakres problemów poruszanych w tej części publikacji jest szeroki, gdyż dotyczy kwestii emigracji chłopów z zachodnich guberni cesarstwa rosyjskiego, historii V Dywizji Syberyjskiej i organizacji społecznych w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku, działalności naszych uczonych, księży, lekarzy, muzyków, recepcji zagadnień syberyjskich w kraju oraz przeszłości i dnia dzisiejszego polskiej diaspory za Uralem.

Mimo wielości omówionych tu wątków temat daleki jest jeszcze od wyczerpania. Badacze dążą bowiem do opracowania syntezy polsko-syberyjskich stosunków, co wymaga gruntownej znajomości całokształtu zagadnień. We wstępie książki Antoni Kuczyński napisał, że autorzy sami decydowali o wyborze powziętej tematyki, odpowiadającej ich zainteresowaniom naukowym i doświadczeniom badawczym. Zamieszczone w tomie artykuły są więc odzwierciedleniem kierunków aktualnie prowadzonych prac, zaś istniejące w nich luki wskazują, że niektóre zagadnienia budzą mniejsze zainteresowanie uczonych.

Chociaż zawarte w książce rozważania dotyczące represjonowania Polaków mają charakter wieloaspektowy, ponieważ zajmuje się nimi wielu historyków, pewnych tematów w ogóle w nim zabrakło lub zostały one zaledwie zasygnalizowane. Należą do nich kontakty Polaków z napływową ludnością osiadłą i autochtonami, przemiany świadomościowe zesłańców pod wpływem nowego otoczenia czy wkład naszych badaczy i przedsiębiorców w poznanie lub zagospodarowanie Syberii w odniesieniu do osiągnięć ludzi innych narodowości. Trzeba jednak podkreślić, że kilka marginesowo dotąd omawianych zagadnień znalazło odbicie w tej książce. Należy do nich m.in. recepcja problematyki syberyjskiej w Polsce. Warto więc zwrócić uwagę na zamieszczone w tomie opracowania Bogdana Roka *Staropolskie relacje geograficzne o Syberii w XVII wieku*, Janiny Wolczuk *Wiedza o Syberii w szkołach Królestwa Polskiego okresu międzypowstaniowego* czy Włodzimierza Sulei *Wpływ syberyjskich doświadczeń na polską myśl polityczną doby porozbiorowej*.

Rzadziej analizowanym tematem jest też adaptacja zesłańców i dobrowolnych osadników w nowym środowisku. W książce są mu poświęcone dwa ciekawe artykuły: Borysa P. Polewoja *Trzy pokolenia Kozyrewskich na Syberii* oraz Władysława Masiarza *Migracje chło-*

pów polskich na Syberii w końcu XIX i na początku XX wieku. Z zagadnieniami adaptacji wiążą się też częściowo dwa kolejne opracowania omawiające cywilizacyjną działalność Polaków. Chodzi tu o artykuły Kirilla Nikołajewa *Leon Hryniewiecki — pierwszy naczelnik Czukotki* i Bolesława Szostakowicza *Dzieje irkuckiej parafii rzymskokatolickiej do początków XX wieku*. Warto podkreślić, że drugi z wymienionych autorów pisał m.in. o życiu i pracy księdza Krzysztofa Szwerwickiego, uważanego przez niektórych historyków za najwybitniejszego duchowego opiekuna zesłańców.

Wśród tematów wiążących się z działalnością Polaków na Syberii największe zainteresowanie uczonych budzi wkład dziewiętnastowiecznych badaczy w poznanie przyrody i kultury tego obszaru. Ocenę ich dorobku naukowego zawiera kilka obszernych rozpraw, których autorami są Gabriel Brzęk, Janusz Kamocki, Antoni Kuczyński, Zbigniew J. Wójcik i Władysław M. Łatuszew.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że omawiany tom został poświęcony Bronisławowi Piłsudskiemu, „zesłańcowi i katorżnikowi, wybitnemu badaczowi kultur tubylczych ludów dorzecza Amuru, Sachalinu, Hokkaido, w osiemdziesiątą rocznicę śmierci”.

Postać tego uczonego zasługuje ze wszech miar na popularyzację, nie tylko ze względu na jego osiągnięcia w dziedzinie dokumentowania ginącego świata azjatyckich plemion. W jego losach można bowiem odnaleźć syntezę naszych narodowych doświadczeń syberyjskich, gdyż wątek patriotyczno-martyrologiczny splata się w nich z działalnością poznawczą. Reprezentował on bowiem godną podziwu postawę polskiego zesłańca, który nie poddał się biernie przeciwnościom, ale potrafił spożytkować czas wygnania na pracę twórczą. Jednak w omawianej książce został on przedstawiony przede wszystkim jako badacz.

Opracowaniem podsumowującym rolę zesłańców oraz dobrowolnych przybyszów w poznaniu i zagospodarowaniu zauralskich krain jest artykuł Zbigniewa Wójcika i Antoniego Kuczyńskiego *Między oczekiwaniem i spełnieniem. Działalność cywilizacyjna Polaków na Syberii (XVII–XIX w.)*. Obydwaj autorzy są znawcami tej problematyki, dlatego też podają wiele faktów świadczących o dokonaniach jeńców wojennych, zesłańców i przedstawicieli różnych grup społecznych, którzy z własnej woli znaleźli się za Uralem. Wiążąc działania Polaków z kontekstem historycznym i uwarunkowaniami wynikającymi z realiów syberyjskiej rzeczywistości, nadają temu opracowaniu charakter naukowej syntezy.

Jak już jednak wspomniałam, najważniejszą i najobszerniejszą częścią tomu są rozprawy omawiające tematykę zesłańczą.

Przez wiele lat Syberia jawiła się w literaturze jako ziemia wyklęta, cmentarzysko usiane grobami najlepszych synów ojczyzny. Była więc mitycznym obszarem narodowej krzywdy, wyjałowionym z normalności życia. Do wyobrażeń tych powraca Jarosław Michałak w krytycznym opracowaniu *Pożegnanie przy „stłupie grobowym nadziei”*. *Granica uralaska w pamiętnikach Sybiraków*.

Pozostałe artykuły poświęcone tematyce martyrologicznej wiążą się przede wszystkim z uściśleniem faktów historycznych, zaś część z nich omawia mało w Polsce znane zagadnienia. Do tych ostatnich należą teksty pisane przez badaczy rosyjskich, oparte na materiałach źródłowych przechowywanych we wschodnich archiwach. Są to opracowania: Władysława Wołkowa *Polacy w dziejach Tomsku w XVII wieku*, Sergiusza W. Leończyka *Polacy na południu guberni jeniejskiej. Dzieje zesań i kolonizacji*, Mariny Iszczenko *Polacy na katordze sachalińskiej*.

Jedną z najważniejszych dla tej problematyki kwestii ujmuje rozprawa Elżbiety Kaczyńskiej *Polacy w społecznościach syberyjskich (1815–1914). Zagadnienia demograficzno-socjologiczne*. Według autorki „bohaterem tych rozważań jest cała zbiorowość”, dlatego też obejmują one nie tylko różne kategorie represjonowanych, lecz również ich syberyjskie otoczenie. Tak jak w swoich poprzednich pracach Elżbieta Kaczyńska konsekwentnie rekonstruuje strukturę zesańczej zbiorowości, wykazując tym samym nieprawdziwość pokutującego do dnia dzisiejszego spojrzenia na społeczność „więźniów Sybiru”, utożsamianych na ogół jedynie z grupą ludzi ukaranych za sprawy polityczne. Artykuł ten przedstawia liczebność różnych kategorii zesłańców i wolnych mieszkańców Syberii w okresie blisko stuletnim oraz opisuje zmiany sytuacji skazańców, związane z modernizacją prawa karnego i modyfikacją sposobów represjonowania.

W kolejną grupę zagadnień wprowadza nas artykuł Romana Dzwonkowskiego *Katolicie duchowieństwo polskie represjonowane na Syberii w latach 1920–1965*. Ten zanedbywany do niedawna temat budzi obecnie zainteresowanie sporej grupy historyków, dlatego też w książce zamieszczono kilka opracowań poświęconych losom i działalności duszpasterskiej polskich księży.

Podsumowaniem dotychczasowych naukowych dokonań związanych z problematyką martyrologiczną zajęła się Wiktoria Śliwowska w opracowaniu *Dawne i nowe badania nad polskimi zesłańcami na Syberii — ich miejsce w historii i kulturze*. Zawiera ono charakterystykę źródeł o represjach na Wschodzie, ocenę ich wartości poznawczej, krytyczną analizę sposobu ujmowania problematyki zesańczej w różnych okresach czasu, jak też omówienie specjalistycznych opracowań polskich i rosyjskich. Ogólnie rzecz biorąc, ten ważny artykuł stanowi kompendium wiedzy na temat materiałów źródłowych dokumentujących zesłania.

Z odrębną grupą problemów wiążą się opracowania poświęcone losom Polaków na Wschodzie w czasach drugiej wojny światowej. Koncentrują się one na zagadnieniach deportacji ludności cywilnej, problematyce łagrowej i tzw. „wolnych osiedleń”, sytuacji poszczególnych grup zesłańców, kwestii powrotów do kraju oraz represjach stalinowskich wobec polskiej diaspory za Uralem. Ostatni temat poszerzony został o rozważania dotyczące terażniejszości i przyszłości mieszkańców Syberii o polskim rodowodzie.

Omawiane tu fakty zamykają gorzki rozdział naszych stosunków z Rosją, który dopiero teraz jest rozliczany. Sprawy wiążące się z martyrologią Polaków na Wschodzie, do dziś bolesne dla wielu doświadczonych tam ludzi, są nadal żywo dyskutowane i wzbogacane o nowe świadectwa. Jednak problem zesłań, obłożony przez lata polityczną infamią, później zaś ukazywany przez pryzmat nieszczęść, jakich doznały ofiary represji, wymaga wielu jeszcze wyjaśnień. Autorzy zamieszczonych w tomie artykułów polemizują z dotychczasowymi ustaleniami i korygują fakty w oparciu o nieznane dotąd źródła zgromadzone w archiwach rosyjskich. Przeciwwstawiając się popularnym i kształtującym opinię publiczną mitycznym wyobrażeniom, wzmacniają podstawy wiedzy o czasach stalinowskich.

Generalnie rzecz biorąc, książka *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego* jest cenną pozycją historiograficzną, która powinna zainteresować nie tylko naukowców, lecz również szeroki krąg czytelników pragnących lepiej poznać skomplikowane dzieje własnego kraju.

Anna Milewska-Młynik